

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

‘Ο ‘Ακαδημαϊκός κ. **Ευάγγελος Μουτσόπουλος**, παρουσιάζει τὰ ἐξῆς βιβλία:

I.

Pierre Rodrigo, *Aristote*, Paris, Ellipses, 1997, 63 σσ.

Ἡ κομψή αὐτὴ ἔκδοση συνιστᾷ μιὰ στοχαστικὴν εἰσαγωγὴν στὴν διανόηση τοῦ Σταγειρίτου. Ἀπὸ τὸ ὄν στὴν πράξη, ἀπὸ τὴν γνωστικὴν διαδικασίαν στὴν ποίηση, ὅλα, κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν στοχασμὸν, ἀνάγονται σὲ ἀρχές. Τὸ πρόβλημα τοῦ κάθε φιλοσόφου ἐντοπίζεται, συνεπῶς, στὴν μεθοδικὴ προσέγγιση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Μ’ ἄλλους λόγους, πῶς εἶναι δυνατόν, ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, νὰ διατυπώσωμε λογικὰ σημασιολογικὰ σχήματα ὅπου νὰ ἐντάξωμε τὴν ἐνότητα μιᾶς φαινομενικῆς πολλαπλότητος; ‘Ο ἀριστοτελισμὸς ἐπιτρέπει αὐτὴν τὴν ἀναγωγὴν χάρις σ’ ἕναν αὐστηρὸν προσδιορισμὸν τῶν περιοχῶν ὅπου ἀπαντοῦν τόσο τὸ ὄν ὅσο κ’ οἱ τρόποι τῆς γνώσεως. Τὰ κεφάλαια τοῦ μικροῦ, πλὴν οὐσιαστικοῦ, αὐτοῦ ἔργου ἐμφανίζονται ὡσεὶ στιγμιότυπα ποὺ συνθέτουν εὐχερῶς ἕνα ἐποπτικὸν σύνολο τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἐξεικόνιση τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν γενικότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὶς ἐπὶ μέρους δηλώσεις της. Ἴδου οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου ἀπλῶς ἀπαριθμούμενοι: «‘Ο “αὐστηρὸς ἰδεαλισμὸς” τοῦ Ἀριστοτέλους»· «Ὀνομασία ἢ γνῶσις; Ἡ διακύβευση τῆς κατηγορηματικῆς γλώσσας»· «Λέγειν τι περὶ τινος»· «Οἱ κατηγορίες τοῦ ἀποφαντικοῦ λόγου»· «Ἡ ὁμωνυμία τοῦ ὄντος»· «Οἱ περιφερειακὲς γνώσεις κὶ ὁ διττὸς περιορισμὸς των»· «Ἐνότης καὶ ποικιλία τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου: περὶ τῶν ἀρχῶν»· «Τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ / ἢ τὸ θεῖον»· «Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία: διαλεκτικὴ καὶ τυπολογία». Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ ἔργου περιλαμβάνει δέκα καίρια ἀριστοτελικὰ κείμενα μετὰ σχολίων, καθὼς καὶ Λεξιλόγιον ὅπου ἀναλύονται σημαντικὲς ἔννοιες-κλειδιά τοῦ ἀριστοτελικοῦ λογισμοῦ: δύναμις κ’ ἐνέργεια, ὕλη καὶ μορφή, οὐσία καὶ συμβεβηκός, ἀξίωμα, κατηγορία, ἐπαγωγή, ἐπιστήμη, καὶ ἄλλες. Τὸ Λεξιλόγιον αὐτὸ συμπληρώνεται ἀπὸ περιληπτικὴν βιβλιογραφίαν ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὴν ἔξοχην ἔρευνα τοῦ συγγραφέως: *Ἀριστοτέλης. Ἡ εἰδητικὴ κ’ ἢ φαινομενολογία*, τοῦ 1995. Τὸ βιβλίον εἶναι γραμμένο μὲ σπάνιαν ἐπαγωγικὴν πρόθεση κὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἐξόχως σύγχρονον ἐργαλεῖο προσβάσεως στὸν ἀριστοτελισμὸν.

II.

Droit et Vertu chez Kant. Actes du IIIe Congrès de la Société Internationale d'Études Kantiennes de Langue Française, 'Αθήνα, 1997, 341 σσ.

Ἡ Ἐταιρεία πού μόλις κατωνόμασα δὲν ἔχει ἀκόμη κλείσει δεκαετίαν δραστηριότητος, καὶ ἤδη προετοιμάζει τὸ τέταρτο διεθνές της συνέδριο. Τὰ τρία πρῶτα συνήλθαν ἀντιστοίχως στὴν Dijon, στὴν Ottawa καὶ στὴν Ἀθήνα, τὸ τελευταῖο ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ ὀμιλοῦντος. Ὁ ὀγκώδης τόμος τῶν *Πρακτικῶν* του ἐξεδόθη ἔξι μόλις μῆνες μετὰ τὴν σύγκλησή του. Τὸ ἐπισημαίνω χάριν παραδειγματισμοῦ, ἀναφερόμενος στὴν γραφειοκρατικὴν ἀνασταλτικότητα πού καθυστερεῖ τὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἀψογὴ ἐμφάνισή του, ὅπως ἐγράφη, τὸ καθιστᾷ βιβλίον εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέδου. Συγκληθὲν τὸ 1997, τὸ Συνέδριον εἶταν ἀφιερωμένο στὰ διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτην ἐκδοσὴ τῆς καντιανῆς *Μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν*. Ὅπως τονίζω στὴν ἐναρκτήρια ὀμιλία μου, Ἡ *Μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν* «τοποθετεῖται στοὺς ἀντίποδες τῆς *Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου*: σ' αὐτὴν ὁ Κάντ εἶχε προσπαθήσει νὰ δικαιώσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ παραδειγματικῶς τὴν κατηγορικὴ προσταγὴ κατὰ τὴν ὁποίαν κάθε ἡθικὴ πράξι νοεῖται ὡς ἡ συγκεκριμενοποίηση ἑνὸς καθολικοῦ νόμου στὸν ὅποιον ἡ ἴδια ἐπιμένει ν' ἀνάγεται. Στὴν *Μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν* ὁ Κάντ προτείνει μιὰν κατηγορικὴν προσταγὴν διάφορον, βέβαια, ὅχι ὅμως καὶ ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴν προηγούμενην, καὶ ἡ ὁποία συνίσταται στὴν ἐπιβολὴ (διὰ μέσου τῆς ἡθικῆς πράξεως, οἷα αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ὡς ἐξωτερίκευσις τῆς πρακτικῆς συνειδήσεως) τῆς συνυπάρξεως τῆς ἐλευθερίας μας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων, στὰ ὅρια ἑνὸς ἤδη ὑφιστάμενου γενικοῦ νόμου, καὶ συμμόρφως πρὸς αὐτόν. Στὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ ἐλευθερίας ἀνάγκης μιᾶς συγκεκριμένης πράξεως ἀναφερόμενης σὲ μιὰν ἰδεατὴ νομιμότητα: στὴν δευτέρην, περὶ ἐλευθερίας ἐφαρμογῆς μιᾶς ὕψεως τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐπὶ μιᾶς δεδομένης καταστάσεως» (σ. 1). Περαιτέρω, εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ πὼς ἀπὸ Κάντ συμπληρώνει τὴν δευτέρην κριτικὴν του στὸ μεταγενέστερον ἔργον του χάρις σ' ἕνα νεωτερισμὸν: ἀποδέχεται πὼς τὸ Δίκαιον εἶναι, τρόπον τινά, ἐξαντικειμένισις τῆς Ἀρετῆς, ἐξαντικειμένισις βιούμενη ἐπὶ ἐπιπέδου διυποκειμενικοῦ, μὲ τὴν μεσολάβησιν τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας ὄλων, καθ' ὃ μέτρον ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὸ Δίκαιον» (σ. 1). Δίκαιον λοιπὸν καὶ Ἀρετὴ εἶναι οἱ δύο στῦλοι ἐπὶ τῶν ὁποίων γενικῶς στηρίζεται ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν. Γύρω ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἔνοιαις, συνεπῶς, περιστράφησαν καὶ οἱ θεματικὲς τῶν πολυάριθμων ἀνακοινώσεων ὅσων παρουσιάστηκαν στὸ Συνέδριον, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν γαλλικὴν πού, στὸν αἰῶνα τῆς τεχνολογίας, ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχει διεθνῶς τὴν πρώτην θέσιν ὡς γλῶσσα φιλοσοφικὴ καὶ ὡς γλῶσσα τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ Συνέδριον συνήλθε στὴν Ἑλλάδα, ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον

ένα μέρος του ν' αφιερωθῆ στίς περί τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντιλήψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Κάντ, ἀλλὰ καὶ στίς ἀντιλήψεις τῶν ὡς πρὸς αὐτὸν μεταγενεστέρων, καθὼς καὶ τῶν συγχρόνων μας στοχαστῶν περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Κάντ καὶ τοῦ καντισμοῦ ἐπιδράσεων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. "Ὅλες αὐτὲς οἱ θεματικὲς ἐξεικονίζονται στὰ περιεχόμενα τοῦ παρουσιαζόμενου σήμερα τόμου στὸν ὁποῖο συνεργάζονται κορυφαῖοι γαλλόφωνοι εἰδικοί στὴν φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ἀπὸ εἴκοσι περίπου χῶρες, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Γερμανία καί, φυσικά, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ τόμος ἔρχεται νὰ συμπληρώσει ἐπικαίρως τὴν σχετικὰ πτωχὴ διεθνῆ βιβλιογραφίαν ἐπὶ ἐνὸς ὁπωσοῦν παρεγνωρισμένου ἔργου τοῦ φιλοσόφου τῆς Königsberg, καὶ τῶν σχέσεων του πρὸς τὸν ἑλληνικὸ φιλοσοφικὸ λόγον.

III.

Les chemins de la raison : XXe siècle. La France à la recherche de sa pensée, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τῶν Joachim Wilke, Jean - Marc Gabaude καὶ Michel Vadée, Πρόλογος ὑπὸ Bernard Bourgeois, Παρίσι, L' Harmattan, 1997, 332 σσ. (σειρά: «Ouverture philosophique»).

Ἐκτὸς ἀποψη ἱστορικῆν, ἡ γένεση τῆς παντοδυναμίας τοῦ λόγου, ποὺ ἐδραιώθηκε κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὴν λεγόμενη «μεγάλην» σωκρατικὴ σχολή, κατὰ δὲ τοὺς νέους χρόνους, μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐμπέδωση τοῦ καρτεσιανισμοῦ, τοποθετεῖται ἀπ' ὅλους τοὺς ἐρευνητὰς στὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστατημένης Γαλλίας (ὡς θυμηθῆ κανεὶς τὴν λατρεία τῆς θεότητος Λόγου), ἐνῶ ἡ περὶ αὐτοῦ συζήτηση, τὴν ὁποίαν ἀνοιξε ὁ Hegel, ἐστιάζεται, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς, κυρίως στὴν Γερμανία τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. "Ἄν καὶ τὰ δεδομέν' αὐτὰ παραμένουν ἀναμφισβήτητα, ἀποβαίνει δύσκολα κατανοητὸς ὁ ρόλος του περὶ λόγου προβληματισμοῦ στὴν Γαλλία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Ἡ ἐποχὴ μας ἐστράφη εὐθέως κατὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ λόγου (μερικοὶ μάλιστα ὑποστηρίζουν πὼς ὁ εἰκοστὸς πρῶτος αἰῶνας θὰ εἶναι ὁ αἰῶνας τῆς φαντασίας). "Ἐναντι αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν εἶναι ἄραγε δυνατὸν ἡ σύγχρονη γαλλικὴ λογοκρατία ν' ἀντιτάξει μιὰν ἐνιαία περὶ λόγου θεωρίαν; Οἱ τρεῖς ἐκδόται, ἀλλὰ καὶ συγγραφεῖς, τοῦ παρουσιαζόμενου ἔργου ἀπευθύνθηκαν σ' ἀκόμη δέκα ἐρευνητὰς ζητώντας ἀπ' αὐτοὺς νὰ προβοῦν σὲ μιὰν ἐνδελεχῆ ἀνάλυση τῶν προσπαθειῶν στηρίζεως τῶν παντοίων λογοκρατικῶν ἐγχειρημάτων στὴν Γαλλία τῆς εὐρύτερης ἐποχῆς μας. Ἐκτὸς τῆς παράλληλης ἀναζητήσεως προέκυψε μιὰ ἱστορία τῆς ἐνοίας τοῦ λόγου κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα, μὲ τὰ συγκλίνοντα ἢ ἀποκλίνοντα ρεύματα ποὺ τὴν συγκροτοῦν, μὲ τὶς ἀντιθέσεις στὴν Γαλλία, βαθιὰ ἐσφραγισμένους ἀπὸ τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τῶν Φώτων, τολμηρὴν προέκταση τῆς καρτεσιανῆς ἀμφιβολίας». Ὁ τόμος αὐτός, ἐξ ὧσων καὶ τὶς συνθέσεις τὶς ὁποῖες ἡ ἱστορία αὐτὴ ἐμφανίζει καὶ μὲ τὶς προοπτικὲς ποὺ διανοίγει γιὰ τὸν περὶ λόγου λόγον κατὰ τὸν ἐπερχόμενον αἰῶνα. Ὁρθῶς ὁ προ-

λογίζων συνάδελφος Bernard Bourgeois, δεινός έγγελιστής και πρόεδρος τής Γαλλικής Έταιρείας Φιλοσοφίας, παρατηρεῖ (σ. 9) πώς, τελικά, ό εικοστός αἰώνας δέν θά περάσει στην ιστορία τοῦ στοχασμοῦ ὡς παραλογικώτερος ἢ ἐξωλογικώτερος τῶν προηγθέντων. Στό πρῶτο μέρος τοῦ τόμου ό Joachim Wilke παρακολουθεῖ τίς ἐξελίξεις τής σύγχρονης λογοκρατίας, ἀναλυτικά και κατά δεκαετίαν, ἀπό τοῦ 1900 μέχρι τό 1995: «Έλλογος ἀρχή τοῦ αἰῶνος,... Αἱματηρή ἀπογοήτευση,... Ἡ ἀσωτεία τῶν ἀνταλλαγῶν,... Πρὸ τῶν πυλῶν: ἡ ἀντίφαση, οἱ προκλήσεις, ἡ τροπή εἰς φυγήν,... Λόγος ἀπελευθερωτικός,... Ὅταν οἱ ἀπέραντοι ὀρίζοντες ἀποκρύπτουν τό πέρασ,... Περὶ ἐνός μεταιχιμίου ὅπου ό λόγος περιφρονεῖ τήν ιστορία,... Ἡ προσπέλαση τοῦ πολυπλόκου,... Πρελούδιο στό ἀπόγευμα ἐνός τέλους,... Ἡ μεγάλη σύγχυση» (σσ. 13-116). Τό δεύτερο μέρος, ἐπιγραφόμενον «Πῶς δημιουργεῖται μιὰ διάφωνος λογοκρατία», περιλαμβάνει μερικώτερες μελέτες (σσ. 117-265) ἀπό τόν ἕτερον ἔξοχον γάλλον ἐγγελιστήν Jacques D'Hondt: «Περὶ τής γαλλικῆς περιπετείας τοῦ κατά Hegel λόγου»· τόν Cherni Ben Saïd: «Comte και Bachelard ἢ οἱ νοητικές και ἠθικές ἀρετές τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων»· τόν Michel Vadée: «Ἡ γαλλική ἐπιστημιολογία ἐξέφυγε τής λογοκρατίας κατά τόν αἰῶνα μας;»· τόν Menahem Rosen: «Ὁ λόγος στην ιστορία. Κατά τήν Κριτική τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου, τοῦ Sartre, ἔχει νόημα ἡ ιστορία;»· τόν Juraj Balaz: «Περὶ τής λογοκρατικῆς ιστορίας: ἡ σχολή τῶν *Annales*»· τόν E. Moutsopoulos: «Ἐνόραση και λόγος παρά Bergson»· τόν Jean-Yves Calvez: «Ὁ λόγος κατά τοὺς γάλλους καθολικούς τοῦ αἰῶνός μας»· τοὺς Jacques Milhau και Guy Besse: «Ἡ νεώτερη λογοκρατία κατά (τό περιοδικό) *La Pensée*» και τόν Samir Amin: «Πρὸς ἕναν κόσμο ἐλεύθερον». Στό τρίτο μέρος (σσ. 287 κ. ἐξ.) συνεργάζονται οἱ Jean-Marc Gabaude «Ὁ συνειρμικός λόγος» κι ό Manfred Bahr («Περὶ τής ἐννοίας τοῦ λόγου και τής Εὐρώπης»), ἐνῶ ό τόμος περατοῦται μέ μιάν ἐπισκόπηση τοῦ Joachim Wilke («Ἄς καλλιεργήσωμε τόν λόγον»).

Θά κλείσω τήν συνοπτική αὐτήν παρουσίαση μέ μιάν διαπίστωση τοῦ Bernard Bourgeois (σ. 11): «Ἡ γαλλική ὀρθολογική προκατάληψη ἔχει ὡς εἰδοποιόν περιεχόμενον τό περιεχόμενον ἐνός λόγου τοῦ ὁποίου ἡ συνολική και συστηματική ἀρετή συνοδεύεται ἀπό ἕνα σταθερὸ ἐρωτηματικὸ περὶ ἑαυτῆς: ἔστω και λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τήν ὀλοκληροῦσαν προσφορά τοῦ γερμανικοῦ λόγου, ό λόγος παραμένει, στην Γαλλία, βαθιὰ ἐσφραγισμένος ἀπό τό κριτικὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τῶν Φώτων, τολμηρὴν προέκταση τής καρτεσιανῆς ἀμφιβολίας». Ὁ τόμος αὐτός, ἐξ ὅσων εἶμαι σὲ θέση νά γνωρίζω, ἔχαιρετίσθη ἤδη κατά τίς πρῶτες ἐβδομάδες ἀπό τής ἐκδόσεώς του, στην Γαλλία και στην Γερμανία, ὡς ἔργο κυρίως πρωτοποριακό. Δέν μοῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀναφέρω περισσότερες ἐπαινετικές κρίσεις γι' αὐτὸν· ἐπαφίεμαι στίς κρίσεις αὐτῶν πού θά τὸν μελετήσουν περαιτέρω.